

Review article

Elit Dönüşümü Bağlamında Askeri Darbelerin Analizi Analysis of Military Coups in the Context of Elite Transformation

Yakup Köseoğlu *

Department of Marketing and Advertising, Sapanca Vocational School, Sakarya University of Applied Sciences, Sakarya, Turkey

Özet

Elit kuramlarının ilk ortaya çıkışı demokrasi öncesi siyasal yapıların analizi amaçlıydı. Fakat sonradan görüldü ki aslında demokratik sistemlerde de elitlerden bahsetmek mümkündür. Ve demokrasi elit dönüşümün barışçıl yollarla gerçekleştiği bir model olarak kabul edilmeye başlanmıştı. Diğer taraftan demokrasinin kurumsallaşmadığı siyasal yapılarda bu dönüşüm bazen zor kullanarak da gerçekleşebilmektedir. Askeri darbeler bunun en bariz örneği olarak görülmektedir. Militarist elitler olarak tanımlayabileceğimiz askerler, siyasal sistemin kendine özgü şartları imkan verdiği noktada silahlı müdahale ile siyasal sistem içindeki konumlarını güçlendirmektedirler. Hatta bazen müdahaleye bile gerek duymadan müdahale tehdidi ile varlıklarını hissettirip elit konumlarını sürdürmektedirler. Özellikle azgelişmiş demokrasilerin temel problemi olan bu askeri müdahaleler demokratik sistem içerisinde sağlıklı bir elit dönüşümün önünü tıkayan en büyük etken olarak kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Militarist elitler, Askeri darbe, Demokrasi, Praetoryanizm, Elit dönüşümü.

Abstract

The first emergence of elite theories was aimed at the analysis of pre-democratic political structures. However, it was later seen that it was possible to talk about elites in democratic systems as well. And democracy began to be accepted as a model in which elite transformation took place peacefully. On the other hand, in political structures where democracy cannot be institutionalized, this transformation can sometimes take place by force. Military coups are seen as the most obvious example of this. Soldiers, which we can define as militarist elites, strengthen their position in the political system with an armed intervention at the point where the specific conditions of the political system allow. In fact, they maintain their elite positions by making their presence felt with the threat of intervention, sometimes even without the need for intervention. These military interventions, which are the main problems of especially underdeveloped democracies, are accepted as the biggest factor blocking a healthy elite transformation within the democratic system.

Keywords: Militarist elites, Military coup, Democracy, Praetorianism, Elite transformation.

Received: 28 December 2021 * **Accepted:** 10 March 2022 * **DOI:** <https://doi.org/10.29329/ijiasos.2022.430.2>

* Corresponding author:

Yakup Köseoğlu, Department of Marketing and Advertising, Sapanca Vocational School, Sakarya University of Applied Sciences, Sakarya, Turkey.
Email: ykoseoglu@subu.edu.tr

GİRİŞ

Demokrasi ve silahlı kuvvetler arasındaki ilişki, askerlerin siyasete olası bir müdahalesi ya da darbe ile yönetime el koymaları şeklinde belirmektedir. Nitekim hiçbir siyasi rejimin, sırf meşruiyet ve idari verimliliğe dayalı olarak iktidarda kalamayacağı ve tüm yönetim sistemlerinin az ya da çok silah tekeli elinde bulunduran ordu ve polis kurumları vasıtası ile zorlayıcı bir güç kullanarak desteklediği belirtilmektedir (Heywood, 2006: 533). Diğer taraftan bu kurumların mevcut potansiyel güçlerinin büyüklüğü nedeniyle, nasıl kontrol edilebileceği ya da halka hesap verebilir hale getirilebileceği konusu siyasi önemini sürdürmektedir.

Modern toplumlar açısından resmi ve silahlı güç kurumlarının, siyasi güçler ile diğer sivil otoriteler karşısındaki konumunun demokratikleşmenin kıstaslarından biri olduğu ifade edilmektedir. Resmi güvenlik güçlerinin, serbest seçimler vasıtasıyla oluşmuş bir siyasal iradeye bütünüyle tabi olduğu, diğer sivil güçlerle karşılaştırıldığı takdirde özel bir üstün statüsünün olmadığı toplumlarda demokratikleşmenin önemli bir kriterinin yerine getirilmiş olacağı belirtilmektedir (İnsel, 2004: 41). Diğer taraftan Huntington (1996: 228), yeni bir demokratik rejime karşı bir darbe teşebbüsünün ve bu darbe teşebbüsünün başarısızlığa uğramasının da demokratikleşmenin başarılı bir şekilde işlemekte olduğunun göstergesi olduğunu iddia etmektedir.

Bir ülkedeki silahlı kuvvetlerin sadece o ülkenin ordusundan oluşmadığı, bunun yanında iç güvenliği sağlamaya yönelik olarak oluşturulmuş polis teşkilatının da silahlı kuvvet olarak nitelendirildiği bilinmektedir. Hatta bu kavram genişletilerek tüm kolluk kuvvetlerini kapsayacak şekilde de kullanılabilir. Her ne kadar polis teşkilatlarının sahip olduğu silah kapasitesi ordulara nazaran hayli düşük olsa da bu kurumun da silahlı güçler içinde değerlendirilmesi uygundur. Nitekim polis güçlerinin genel olarak siyasete ya da demokrasiye müdahalesi farklı ve alt düzeyde mümkün olabilmektedir. Bu farklılık genelde polislerin yönetime el koyma ya da siyasal süreci yönlendirme şeklinde değil, toplumsal olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarından kaynaklanmaktadır.

Polislerin herhangi bir toplu gösteri ya da toplumsal tepki durumlarında insan haklarını ihlal edici tutum ve davranışlar sergilediğini zaman zaman gözlemlemekteyiz. Polis kuvvetlerinin böylesi eylemlerde bulunmalarının daha çok siyasal iktidarın tutum ve davranışları ile ilgili olduğu söylenebilir. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta ise polisin askeri müdahale karşısındaki tutumudur. Polisin müdahaleye karşı kayıtsız kalması askeri müdahalenin başarı ile sonuçlanma ihtimalini artırırken, siyasi otoriteye olan bağlılığı nedeni ile askeri müdahalenin karşısında konum alan polis teşkilatı ya müdahalenin başarısızlıkla sonuçlanmasına ya da oldukça ağır kayıplar ile sonlanan bir müdahale anlamına gelecektir.

Bu çalışmada genel olarak ordu ve demokrasi ilişkisi ele alınarak askerlerin siyasete müdahil olma nedenleri, sivillerin bu müdahaleleri engelleme çabaları ve olası bir müdahale sonrasında meydana

gelebilecek durumlar ele alınacaktır. Devlet içinde silahlı bir diğer güç olan polis teşkilatının ise doğrudan bir darbe veya demokratik gelişmeyi engelleyici eylemleri olmadığı için bu kurumun demokrasi ile ilişkisine değinilmeyecektir.

Militarist Elit ve Siyasi Elit İlişkilerinin Sorunsallaşması

Devlet, belirli bir arazi içinde, fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde ve başarılı bir şekilde bulunduran insan topluluğunu ifade etmektedir (Weber, 2003: 132). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere meşru güç kullanma tekelini devletin en ayırt edici özelliklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu meşru güç kullanma tekelini aynı zamanda devletin sahip olduğu egemenliğin de belirleyicisi olmaktadır. Devlet hem ülke içinden hem de ülke dışından egemenliğine gelebilecek tehlikelere karşı bu meşru güç kullanma tekelini ile ayakta kalabilecektir.

Aslında bu tanım bizi modern devletin ortaya çıkışına kadar götürmektedir. Bilindiği üzere modern devlet siyasal iktidarın merkezileştiği ve kurumsallaştığı devleti ifade etmektedir. Dolayısıyla bu, devletin korunması için belli bir silahlı güce ihtiyaç doğurmuştur ki bu silahlı güç de düzenli ordunun kurulmasını ifade etmektedir.

Tarih boyunca her devletin farklı büyüklük ve çapta silahlı bir kuvveti olmuştur. Fakat hemen hepsinin ortaya çıkışındaki temel etken ülkenin dışardan gelebilecek saldırılara karşı korunması olmuştur. Ancak öyle zamanlar gelmiştir ki, bu silahlı güç kendisini ortaya çıkararak güce, yani siyasi (sivil) olana müdahalede bulunmuş hatta zaman zaman onu kendi kontrolü altına almıştır. İşte bu noktadan itibaren bu ilişki sağlıklı, normal olmaktan uzaklaşmış, sorunlu bir hâl almıştır.

Bir ülkede silahlı kuvvetlerin temel görevini yani ülkeyi düşmanlara karşı koruma yetkisini veren sivil otoritedir. Sivil otorite, silahlı kuvvetlerin nasıl ve ne zaman ülkeyi koruyacağı hususunda temel belirleyici unsurdur. Ülkenin tehdit altında olduğu ve kuvvet kullanılması kararı sivil hükümetler tarafından verilirken, ordu da bu kararı uygulamakla görevlendirilmiştir. Ancak bu durum demokratik perspektiften her ne kadar “olan”ı ifade ediyor gibi gözükse de ancak demokratikleşmiş ülkeler için geçerli olan bir durumdur. Demokratik olmayan ya da demokratikleşmeyi yeterince gerçekleştirememiş ülkelerde ise ordu günlük siyasete her zaman müdahil olmakta onu yönlendirme potansiyeline sahip olabilmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerdeki demokrasi taraftarları için sivillerin kontrolündeki silahlı kuvvetler, bir ideal olmaktan öteye gidememektedir. Aslında bu dikotomiye sadece demokratik sistemlerin bir sorunsalı olarak ele almak da çok doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zira ordular ellerindeki gücün bilinciyle monarşik yapılarda bile siyasi otoriteler üzerinde bir etki merkezi olarak işlev görmüşlerdir. Her ne kadar imparatorluklarda ordu hükümdara kişisel bağlılığıyla anlam kazanıyor olsa da hükümdarlar üzerindeki etkileri konusunda tarih bir sürü örnekle doludur. Özellikle Osmanlı devletinin duraklama ve gerileme dönemi incelendiğinde pek çok kez ordunun siyaset üzerindeki baskın rolü görülecektir.

Bir ülkedeki sivil-asker ilişkilerinin boyutu, aynı zamanda o ülkenin demokratikleşme derecesi açısından belirleyici bir nitelik taşımaktadır. Gelişmiş demokrasilerde, özellikle sivil toplumun da güçlü olmasının beraberinde getirmiş olduğu sivil kontrol, ordunun sivil hükümetlerin denetiminde kalmasını kolaylaştırmaktadır. Bu ülkelerde askerlik bir meslek olarak görülmekte ve profesyonel esaslar çerçevesinde yapılmaktadır (Beriş, 2006: 416). Askerlerin uzmanlığını kapsayan güvenlik meseleleri haricindeki konularda dayatmalarda bulunmaları demokrasiyle çelişmektedir. Nitekim Huntington (2004: 20-21) da subayların uzmanlıkları ile ilgili şunları söylemektedir:

“Topluma yönelik davranışına ise becerisini ancak toplumun, siyasi aracısı devlet kanalıyla onayladığı amaçlar için kullanabileceğine dair bilinç rehberlik eder. Doktorun asli sorumluluğu hastasına, hukukçunun müşterisine iken, silahlı kuvvetlerde görev alan bir subayın asli sorumluluğu ise devletedir. Subayın devlete karşı olan bu sorumluluğu, bir uzman danışman sorumluluğu biçimindedir. Hukukçu ve doktor gibi, o da hizmetinden faydalanan muhatabının faaliyetlerinin sadece bir kesitiyle alakalıdır. Bundan dolayı, muhatabına, özel ehliyet alanının dışında sonuçlar doğuran kararlar yükleyemez. Muhatabına sadece bu alandaki ihtiyaçlarını açıklayabilir, bu ihtiyaçların nasıl karşılanacağı yönündeki tavsiyelerini sunabilir ve muhatabı kararını verdikten sonra bu kararların yürürlüğe geçirilmesinde yardımcı olabilir.”

Demokratik olmayan ya da az gelişmiş demokrasilere sahip olan ülkelerde ise sivil-asker ilişkisinde ibre askere dönüktür ve siyasal alan sürekli olarak bir askeri müdahale ile karşılaşmakta ya da karşılaşma tehdidinde muhatap olmaktadır. Bu ülkelerde askerin siyasete olan müdahalesi çok çeşitli faktörlerin etkisi altındadır.

Militarist Elitlerin Demokrasiye Müdahalesine Neden Olan Faktörler

Elit kuramları incelendiğinde askerleri tanımlamak için militarist elit kavramı ile karşılaşılmaktadır. Militarist elitler siyasal sistemi askerleri ya da asker kökenli kişileri tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Militarist elitler diğer elit tiplerinden farklı olarak toplumsal kökenlerin ve yetiştirilme koşullarının belirleyici olmadığı bir kitledir. Çünkü askerlik çok küçük yaşlarda başlayan bir eğitim ve kariyer esasına göre yükselinilen bir meslektir. Bu meslekte, üst düzey komutan olarak uzun süre yer alan kişiler elit sınıfına yükselir (Mills, 1974: 265). Kuruluş sürecinde bir savaş tecrübesi yaşayan devletlerde ise üst düzey komutanlar, meslekteki kariyerlerine bakılmaksızın, kurucu elitler olarak iktidar elitleri arasında yer alırlar.

Militarist elitler, demokrasinin kurumsallaş(a)madığı ülkelerde siyasal iktidarın ortağı, çoğu zaman da bizzat sahibi konumundadır (Huntington, 2004: 114). Bu tarz toplumlarda sivil siyasal elitlerin, sistemin içine düştüğü kriz durumlarından çıkış için bir yöntem geliştirememeleri ya da sivil elitlerin askeri elitlerle menfaat çatışmasına düşmeleri durumunda, demokrasi kültürünün eksikliği ve toplumun sivil elitlere destek konusunda göstermiş oldukları isteksizlik ya da güçsüzlük, askeri elitlerin

sistemin en dinamik faktörü olmalarını beraberinde getirmektedir. Diğer taraftan militarist elitlerin varlığı sadece kurumsallaşmamış demokrasi modelleri için geçerli olan bir durum değildir. Amerika gibi modern demokrasinin en önemli temsilcisi konumundaki ülkelerde dahi militarist elitler siyasal sistemin aktif birer parçalarıdır (Mills, 1974; Tocqueville, 1994).

Bir iktidar eliti olarak militarist elitlerin sistem içerisindeki rolü toplumlar arasında değişkenlik arz etmektedir. Ülkelerin içinde bulunduğu özel şartlar (tarihsel, coğrafi vb.), o ülkedeki militarist elitlerin etkinliğini veya sistemdeki yerini belirlemektedir. Örneğin coğrafi olarak ana karalardan uzak Amerika’da iç savaş dönemi dışında askerlerin bir elit olarak rolü ve etkinliği diğer elit gruplarına nazaran oldukça zayıftır. Buna karşın birçok Avrupa ve Asya ülkesinde askerler zinde birer siyasal elit olarak sistemin temel belirleyicileri konumundadır (Mills, 1974: 244-255). Türk siyasal sisteminde kuruluş döneminden itibaren militarist elitlerin en zinde elitler olarak karşımıza çıkması bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti açısından militarist elitlerin bir kurucu elit konumunda olması ile açıklanabileceği gibi, özellikle stratejik olarak önemli bir kavşak konumunda olmasının da bir sonucudur. Yine bu kapsamda sürekli bir tehdit ve savaş durumunda olması da sistemde militarist elitlerin etkisini arttıran önemli bir faktördür.

Yukarıda zikredildiği üzere, askeri darbelerin yaşanmasının en temel sebebi, siyasal sistemde askeri darbeyi mümkün kılacak koşulların oluşmasında yatmaktadır. Başka bir anlatımla ordu, var olan kurumların ve yönetici elitlerin kendi meşruluğuna itiraz edebileceğini hissettikten ve buna ek olarak müdahalesinin de başarılı olacağına kani olduktan sonra müdahale etmektedir. Hâlbuki dengeli bir demokratik kültürün başarıyla tesis edilmiş olmasının bu tür doğrudan müdahaleleri engelleyebileceği ifade edilmektedir (Heywood, 2006: 548).

Askeri darbe, askeri yönetim veya hükümetin yürüttüğü siyasaların ve atamaların askeri vetoya tabi tutulduğu bir geçmişe sahip olan yeni kurulan demokrasilerde, silahlı kuvvetlerin sivil denetime tabi tutulması engellenemez bir sorundur. Dünya üzerinde yer alan her ordu, seçilmiş siyasetçileri etkisiz hale getirme, ilgili hükümeti devirme ve halkı kendi yönetimine tabi kılabilme için gerekli olan fiziki ve örgütlü kapasiteye sahiptir (Beetham ve Boyle, 2005: 81).

Praetoryenizm, askerlerin fiilen güç kullanmak veya güç kullanmak tehdidinde bulunmak suretiyle hâkim bir siyasi rol oynadıkları siyasi rejimi ifade eden bir kavramdır. Praetoryen rejimlerde askerler yönetimi fiilen üstlenmeseler bile yürütme organı üstünde egemenlikleri bulunmaktadır. Müdahale, çoğu zaman, bu egemenliğin tehlikeye düştüğü durumlarda başvuru bir yolu ifade etmektedir (Erdoğan, 1998: 330).

Praetoryen askerler, çok kere, ülkeyi “kaos”tan veya siyasi “kilitlenme”den korumak gerekçesiyle harekete geçer ve fiili müdahalelerini bu şekilde haklı göstermeye çalışırlar. Nitekim silahlı kuvvetlerin siyasi bir aktör haline gelmesini kolaylaştıran bir etken, onlardan askeri olmayan görevler yerine

getirmelerini istemektir. Ülke içindeki sivil asayişsizlik ve kamu düzeni bozulmalarının bastırılmasında kullanıldığı zaman silahlı kuvvetlerin siyasallaşması hızlanır (Erdoğan, 1998: 331).

Kurumsal Saikler ve Askerî Zihniyetinin Farklılığı

Bazı ülkelerde silahlı kuvvetlerin toplumun sivil kesimiyle bağları kopmuş bir askeri kast haline gelmesi sivil denetimi zorlaştıran bir unsurdur (Erdoğan, 1998: 332). Bir seçkin gurubu olarak askerler bu izole yapı altında varlıklarını sürdürebilmek için kendi lehlerine oluşmuş koşulların sürdürülmesini arzularlar. Dolayısıyla sivillerin kedi alanlarına yönelik müdahalelerini bir tehdit olarak algılayıp, derhal üstesinden gelmek için darbeye başvurabilirler. Bu anlamda Silahlı kuvvetlerin bütçesine, özerkliğine, hayat standartlarına veya prestijine yönelik tehditler askeri müdahaleyi tahrik edebilmektedir (Erdoğan, 1998: 333).

Toplumun nezdinde ordunun, diğer kurumlara özellikle, siyasete göreli konumu; lider ve kurtarıcı bekleme alışkanlığı ve diğerleri gibi kültürel özellikler tabi ki silahlı kuvvetlerin siyasetteki etkinliğini meşrulaştıracak unsurlardır (Öke, 2002: 35).

Asker zihniyetinin esnek, toleranslı, sezgisel ve hissi olmadığı; disiplinli, katı, mantığa dayalı ve bilimsel olduğu hususunda genelde görüş birliğine sahip olunduğu belirtilmektedir (Huntington, 2004: 84). Sahip olunan bu disiplinli ve kurumsallaşmış yapı silahlı kuvvetleri siyaset karşısında görece üstünlük sağlamaktadır. Asker, yetkili olan bir üstünden yasal bir emir aldığı takdirde, tereddüt etmez, tartışmaz, kendi görüşlerini öne süremez ve hemen itaat gösterir. Asker hakkında, uyguladığı politikalar üzerinden değil, uygulama sürecindeki çabukluğu ve verimliliği üzerinden yargıya varılır. Askerlerin hedefi, bu itaat aracını mükemmelleştirmektir, bu aracın hangi amaçlarla kullanıldığı ise sorumluluklarını aşar (Huntington, 2004: 103). Katı ve esnek olmayan itaat, yeni fikirlerin bastırılmasına, ilerlemeyi engelleyici bir rutinin oluşmasına yol açabilir (Huntington, 2004: 105). Disiplini besleyen diğer bir unsur ise askere olan güven derecesinin artmasıyla beraber, askerin siyaset karşısında daha fazla avantaja sahip olmasıdır. Nitekim Huntington (2004: 104) bu durumu “İşi iyi savaşmak olduğu için iyi savaşan profesyonel bir ordu, daha yüksek bir amaç uğruna iyi bir savaş veren siyasi bir ordudan çok daha güvenilirdir” şeklinde belirtirken siyasetin dezavantajlı durumunu gözler önüne sermektedir.

Dolayısıyla böyle bir yapı karşısında, daha az yekpare bir görüntü çizen siyaset kurumu zayıf kalmakta ve askerî müdahale açısından meşruluk zemini kuvvetlenmektedir.

Siyasete müdahale etme arzusunu genellikle bünyesinde taşıyan ordu, anlaşmazlıkları giderme, halkı koruma veya rüşvete son verme gibi çeşitli güdülerle motive olmasına karşın, dar bencillik anlayışına da sahiptir. Bir diğer ifade ile askeri darbeler, pek çok kez silahlı kuvvetlerin bağımsızlığını, imtiyazlarını ve itibarını koruma girişimi veya isteklerini elde etme aracı olarak da ortaya çıkmaktadır

(Heywood, 2006: 550). Bu durum elit dolaşımı kuramı bağlamında ele alındığında, militarist elitlerin elitlik konumunu kaybetmeme noktasında gösterdikleri bir refleks olarak da değerlendirilebilir.

Asker etik çatışmayı doğa içindeki evrensel kalıplardan biri olarak kabul eder ve şiddetin insanın kalıcı biyolojik ve psikolojik doğasında kökleşmiş olduğuna inanır. İnsanda var olan iyilik ve kötülük arasında askeri etkinin vurgusu kötülüğedir (Huntington, 2004: 88). Diğer taraftan, insandan şüphe etmek ve her zaman zarar gelebileceğini düşünerek tedbirli davranmak, askerlerin hem toplumsal ilişkilerinde hem de uluslararası ilişkilerde kendini göstermektedir.

Askerlik mesleğinin var olması, rekabet durumundaki ulus devletlerin mevcudiyetine bağlıdır. Mesleğin sorumluluğu devletin askeri güvenliğini artırmaktır. Bu sorumluluğun yerine getirilmesi disiplini, işbirliğini ve örgütlenmeyi gerekli kılmaktadır. Asker, öncelikli görevi olan topluma hizmet etmenin yanı sıra, bu görevi yerine getirmek için kullandığı araçların doğal niteliklerinden ötürü, bireyin ötesinde grubun önemine vurgu yapmaktadır. Herhangi bir faaliyette başarıya ulaşmak, bireyin iradesinin grubun iradesine teslimini gerektirmektedir (Huntington, 2004: 89).

Askerler, devlete yönelik tehditlerin bir sürekliliğe sahip olduğunu bilmekle birlikte yine de mevcut tehlikenin aciliyetini vurgularlar. Mesleki yeterlik amacı askerlerin tehlikeyi mümkün olan en doğru biçimde değerlendirmelerini gerektirir. Ancak bunun yanında askerlerin askeri güvenliği hedef alan tehlikelere dikkat çekmesi hem mesleki ilgileri, hem de mesleki görevleri gereğidir (Huntington, 2004: 93). Askerler mevcut sosyolojik ilişkiler ağında, kendi mevcudiyetine yönelik bir tehdit algıladığı anda sisteme müdahaleyi bir hak olarak görebilmektedir. Bu ise doğrudan toplumu biçimlendirme gücünü elinde bulunduran siyaset mekanizmasını ele geçirerek gerçekleşmektedir.

Ulusal Çıkar ve İdeoloji

Dosta karşı kuşkulu, düşmana karşı ise kararlı bir yaklaşımın eğitim programlarında mesleklerinin gereği kaçınılmaz olarak yer aldığı bir kurumun üyelerinin milliyetçilikle özdeşleşmeleri ve ülkenin ulusal çıkarının korunmasında kendilerini birincil derecede etkin görmeleri doğaldır (Öke, 2002: 35). Askerler bazen rejimin temel unsurlarının -devlet, millet ve anayasal düzen gibi- varlık ve istikrarının tehlikeye düştüğü düşüncesine kapılmaktadırlar (Erdoğan, 1998: 333).

Ulusal çıkar anlayışı bazen “korporatist” bir biçim almaktadır. Askeri yönetim kontrol altında bulundurduğu devlet gücünü otoriteryen korporatizmin askeri veya bürokratik biçimlerini kurmak için kullanabilir. Bu rejimlerde silahlı kuvvetler örgütlü guruplarla devlet bürokrasisi arasında anlaşmazlık durumunda nihai hakem konumundadır. Mesela Latin Amerika’da hemen hemen bütün otoriteryen korporatizmlerin güçlü bir askeri unsurunun olduğu kaydedilmektedir (Erdoğan, 1998: 333).

Askerlerin ulusal güvenlikle ilgili endişeleri, onları devletin güvenliğinin muhafazası amacıyla silahlı kuvvetlerin genişletilmesi ve güçlendirilmesi hususunda uyarılarda bulunmaya sevk eder. Bu uyarıların en yaygın olanı ise, ulusal bütçeden daha geniş bir pay talebi ile tezahür eder (Huntington,

2004: 94). Nitekim askeri kurumlar da birer bürokrasidirler ve Weber'in de ifade ettiği gibi sürekli yetki alanlarını ve bütçelerini genişletmek eğilimindedirler.

Ekonomik Gerilik

Bir ülkede meydana gelen askeri darbelerin sıklığı ile ilgili ülkenin ekonomik az gelişmişliği arasında çok açık bir ilişki olduğu belirtilmektedir. Nitekim 1960'dan bu yana, büyük çoğunluğu üçüncü dünyadan 56 ülkede askeri hükümet tecrübesinin yaşanması örnek olarak verilmektedir (Heywood, 2006: 548).

Çoğunlukla, seçim ile iktidara gelmiş yönetimlerin darbe yoluyla devrilme olasılığı, toplumların sosyo-ekonomik gelişme seviyelerine bağlı olarak değişmektedir. Kırsal toplumlar ile yoksul toplumlarda, darbeci subaylar çoğunlukla sivil elitlerden destek alabilmiş ve aralarında iş birliği bulunmuştur. Toprak sahipleri ile birincil kaynak üreticilerinin iktidarı azalıp, burjuvazi ve orta sınıfın iktidarı artmaya devam ettikçe askeri darbelerin sosyal tabanı kuruma yönelimi izlemiştir (Huntington, 1996: 227). Ayrıca Huntington'a göre (1996: 233), ekonomik gelişme aşamalarının orta düzeylerinde yer alan ülkelerde, ordunun iktidarı zaman içerisinde bir azalma eğilimi göstermektedir. Bu durumu, sosyo-ekonomik seviye yükseldikçe demokrasinin kurumsallaşmasının daha kolay olduğu yönündeki kabul de desteklemektedir.

Ordu-Hükümet Çekişmesi

Ordunun genel olarak, benimsediği değerlerin, amaç ve çıkarlarının, mevcut siyasi rejiminkinden farklılaşma derecesinin, müdahaleyi getiren bir faktör olduğu belirtilmektedir. Örneğin bağımsızlığına yeni kavuşmuş, Pakistan, Nijerya ve Endonezya gibi gelişmekte olan pek çok ülkede ordu, kendisini hiyerarşik, gelenekçi, kırsal ve çoğunluklu olarak da bölünmüş bir siyasi elite karşı karşıya gelen batılılaştırıcı veya bir diğer deyişle modernleştirici bir güç olarak görerek iktidara el koymuştur (Heywood, 2006: 549).

Devlet adamı ile asker arasındaki ilişki yapısının tam ve kesin bir tanımının yapılamayacağı, fakat bu ilişkileri düzenleyen bazı ilkelerin ortaya konulmasının mümkün olduğu belirtilmektedir (Huntington, 2004: 99). Diğer taraftan günümüzde gerek iç güvenlik ve gerekse dış güvenlik konularının karmaşık bir hal alması ve bu karmaşıklığın alınacak siyasi kararlarda etkili olması, söz konusu bu ilkelerin belirlenmesini de güçleştireceği söylenebilir.

Güvenlik meselesinin bu denli karmaşıklaşmış olması, askerin doğrudan siyasete müdahil olacağı anlamına gelmese de beraberinde bazı olumsuzlukları da getireceği söylenebilir. Nitekim Huntington (2004: 100), siyasetin askeri yetkinliğin dışında olduğunu ve askerin siyasete katılımının mesleki yetkinliklerini gölgeleyeceğini, meslek içinde bölünmeler yaratacağını ve mesleki değerlerini yozlaştıracağından bahsederek profesyonelliklerinin zedeleneceğini vurgulamaktadır.

Huntington (2004: 102), askerlerin hem yukarıda belirtilen olumsuzluklara maruz kalınmaması için hem de askerlerin profesyonelliklerinin aşınmaması için siyasilerin nihai kararlarını kabullenmeleri gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Huntington (2004: 102), ideal askeri şu cümlelerle ifade etmektedir:

“İdeal bir asker, kendisinden yürütme işlevi çerçevesinde hem askeri hem de siyasi unsurlar içeren kararlar verilmesi istendiğinde, önce askeri çözümleri geliştirmeli ve sonra da şayet gerekiyorsa siyasi danışmanlarının önerileri doğrultusunda bu çözümde değişiklikler yapmalıdır.”

Bu husus devletin asli kurucu unsuru olarak askerlerin işlev gördüğü siyasal yapılarda darbe zeminin daha rahat oluştuğu yönündeki tezle de örtüşmektedir. Devletin kuruluşu bir savaş sonucunda olmuşsa militarist elitler ile siyasi elitler arasında ciddi bir gerilimin olması da kaçınılmazdır. Bu durumda militarist elitler kuruluş felsefesi olarak tanımlanan resmi ideolojiden uzaklaşıldığını hissettikleri anda müdahaleyi meşru görürler. Özellikle Türkiye’de yaşanan darbe pratikleri ele alındığında gerek söylemde ve gerekse eylem noktasında bu durum karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası Konjonktür

Ordunun iktidarı ele geçirme kararının üzerinde uluslararası konjonktür de etkili olabilmektedir. Ordunun iktidarı ele almasını noktasında komşu devletlerin, bölgesel ve uluslararası örgütlerin veya daha geniş düzeydeki uluslararası baskıların askeri eylemi cesaretlendirdiği kuşkusuzdur (Heywood, 2006: 550). 20. Yüzyılda az gelişmiş demokrasilerde yaşanan darbelere ilişkin bugün ortaya çıkan pek çok belge bunu ortaya koymaktadır.

Siyasal Elitlerin Militarist Elitler Üzerindeki Etkisi

Bugün artık genel kabul gören husus askeri darbelerin önünün kesilmesinde kullanılabilecek en etkin araç, sivil iktidarın ordu üzerindeki kontrol mekanizmalarının güçlendirilmesidir. Ordunun siyasete müdahale etmesinin nasıl azaltılacağı ve profesyonel olarak bir sivil-asker ilişkileri örüntüsünün nasıl kurulacağı, başka ifade ile “praetörlük sorunu”nun, yeni demokratik siyasal sistemlerin geliştirilip pekiştirilmesindeki sorunlardan biri olduğu belirtilmektedir (Huntington, 1996: 202). Eğer sivil iktidar ordu üzerinde mutlak bir kontrole sahip olabilirse darbelerin de önü kesilmiş olacaktır.

Zayıf ve siyasallaşmış ordulara sahip ülkelerde demokrasinin uzun bir süre işlemesi, darbe girişimlerinin sayısı üzerinde azaltıcı bir etki yaratmıştır. Orduların güçlü olduğu ve iş birliği içerisinde bulunduğu ülkelerde ise, demokrasinin uzun bir süre işlerlik göstermesi, orduya otoriter rejim düzeninden miras kalmış olan yetki ve ayrıcalıkları azaltmıştır. Bahsi geçen her iki durumda da yeni demokratik yönetimlerin silahlı kuvvetlere karşı izledikleri politikalar ve hayata geçirdikleri eylemler, “normal” bir sivil-asker ilişkileri ağının gelişmesini büyük oranda etkilemiştir. Bazı ülkelerde ilk veya ikinci demokratik yönetimler silahlı kuvvetlerin üzerinde sivil denetimi kurmak, profesyonelleşmelerini sağlamak, iç güvenlik görevlerinden dış güvenlik görevlerine yönlendirmek, kadro fazlalıklarını ve

askeri nitelikte olmayan görevleri ortadan kaldırmak ve profesyonelliğin hakkı olan statü ve saygının kendilerine tanınacağına dair teminat vermek amaçlarıyla son derece geniş kapsamlı programlar başlatmışlardır (Huntington, 1996: 235).

Demokratik düzende, silahlı kuvvetler siyasetçilerin yetersiz kaldığı, sürekli ve derin krizlerin yaşandığı, iç savaşın meydana geldiği, kronik enflasyonun hüküm sürdüğü, kamu düzeninin bozulması ile ciddi ve sürekli siyasi yozlaşmanın olduğu durumlarda sivil yönetime el koyarlar. Kurulu toplum düzenini tehdit eden radikal programlara sahip olan siyasi partilerin seçimleri kazanmasına veyahut programlarını uygulamalarına engel olmak için de askeri darbe yapılabilir. Her iki durumda da darbenin temel sebebi, ordunun bizzat sahip olduğu bir nitelikten ziyade, çeşitli işlevlere sahip demokratik kurumların güçlendirilmesinde başarısızlığa uğranmasıdır (Beetham ve Boyle, 2005: 81). Bu durum Huntington'un öne sürdüğü sivil denetim yöntemlerinden biri olan subjektif ya da nesnel sivil denetim ile benzerlik göstermektedir.

Ayrıca Huntington (2004: 112-119), ordunun siyasete müdahil olmasının önüne geçebilmek için iki farklı çözüm sunmaktadır. Bunlardan birincisi; “öznel sivil denetim”dir. Öznel sivil denetim, sivil toplum güçlerini orduya karşı azamileştirmekle gerçekleşebilir. Fakat diğer taraftan, siyasa belirleme sürecinde birçok sivil güç bulunmaktadır ve bunların her biri yalnızca orduya karşı değil diğer sivil güçlere karşı da güçlerini azamileştirmek eğilimindedir. Bu eğilimde olan sivil güçlerden biri diğeri aleyhine orduyu kullanarak gücünü maksimize etmeye kalkışabilir. Bu yüzden Huntington öznel sivil denetime kuşkuyla yaklaşarak, “nesnel sivil denetim” dediği diğer bir sivil denetim türünü çözüm olarak sunmaktadır. Bu sivil denetim türüne göre, ordunun özerk alanı korunmalı ve profesyonelleşmesi sağlanmalıdır.

Fakat nesnel sivil denetimin bir ülkeyi “praetoryenlik” tuzağına düşmekten nasıl kurtaracağı, silahlı kuvvetlere tanınan otonominin sınırlarının nasıl demokratik süreçlere sızmayacağı, pek açık olmadığı ifade edilmektedir (Öke, 2002: 38).

Silahlı kuvvetler içinde değişmez ve birleştirici olan tek şey mesleki yetkinlik idealidir, kısacası bireyin “iyi askerlik” idealine sadakati, birliğin “en iyi alayın” ruh ve geleneklerine sadakati. En etkili askeri kuvvet ve subaylar, siyasi ve ideolojik hedeflerden ziyade, bu ideallerle motive olanlardır. Silahlı kuvvetlerin devletin sadık bir hizmetkârı olması ve sivil denetimin teminat altına alınması, ancak askerlerin bu ideallere bağlılıklarıyla mümkündür (Huntington, 2004: 103). Aksi durumda o ülke için askeri müdahale tehlikesinin ortadan kalkması zorlaşacaktır.

Askeri Müdahale Sonrası Olası Durumlar

Askerler her seferinde demokrasiyi yeniden kurarken, siyasi sisteme vesayet etmesini mümkün kılacak ve bunun olağan görülmesini sağlayacak kurumsal mekanizmaları anayasal düzene giydirir. Esasen askerler için en kolay işlerden birisi demokrasiye geri dönüştür. Örneğin, 1945'ten bu yana

Arjantin, Peru ve Honduras'ta en az 33 defa Türkiye'de ise üç defa demokrasiye dönüş yapılmıştır (Erdoğan, 1998: 341).

Askeri liderler neredeyse her zaman, iktidardan çekilmelerinin önkoşulu olarak iki şart ya da "çıkış güvenceleri" ileri sürmüşlerdir. Bunlardan ilki, iktidarda buldukları süre boyunca işlemiş olabilecekleri herhangi bir eylemden ötürü asker olan şahıslara karşı kovuşturma, ceza veya diğer şekillerde hiçbir misilleme olmamasını kapsar. Bir diğeri ise, ordunun özerkliğine ve kurumsal rollerine saygı gösterilmesini içerir; bu şarta, ulusal güvenlik alanında genel sorumluluk, güvenlik ile ilgili bakanlıkların denetimine sahip olma ve genellikle silah endüstrilerinin ve geleneksel olarak da ordunun himayesinde yer alan diğer iktisadi teşebbüslerin denetimi dâhildir. Yönetimden çekilmekte olan ordunun ileri sürdüğü bu şartlara, sivil siyasal liderlerin razı edilebilmeleri, ordunun nispi güçlerine bağlıdır (Huntington, 1996: 111-112). İlk şart uzun yıllar işlevsel kalırsa bu durum sonraki darbeler noktasında militarist elitleri cesaretlendirecektir. Bu anlamda 2010'lu yıllarda Türkiye'de 1980 darbesini gerçekleştiren subaylara yönelik yapılan yargılamalar sembolik de olsa darbelerin önünün alınmasına yönelik önemli bir adımdır.

Ordu, yönetimdeki kontrolünü bıraktığında dahi, bu kontrolü tekrar elde edebileceği şiddet araçları üzerindeki kontrolünü bırakmaz (Huntington, 1996: 115). Çoğunlukla ordular, sahip oldukları silahlarını, korumakla görevli oldukları ülke vatandaşlarına karşı çevirmekten hoşlanmazlar. Buna karşın polis ve iç güvenlik güçleri ise, ortaya çıkan karışık ve protesto durumlarını şiddet kullanarak bastırmaya, düzenli askeri birliklere kıyasla doğal olarak daha eğilimlidirler (Huntington, 1996: 192). Ancak seçilmiş resmi görevliler askerlerin ve polislerin üzerinde tam bir denetim gerçekleştiremiyorsa, her iki kurum da demokrasi için önemli birer tehdit halini alacaktır (Dahl, 2001: 150-151). Nitekim bu durum yeni demokrasiler için oldukça büyük bir sorun oluşturmaktadır.

Yeni demokrasilerin asker-sivil sorunları, otorite olan rejimin türüne, ordunun iktidarına ve geçiş sürecinin niteliğine bağlı olarak üç biçimden birini almıştır.

Tek parti diktatörlüklerinin askeri güçleri, genel bakımdan siyasi partinin sıkı denetimi altında yer almışlardır. Bu güçler, herhangi bir darbe girişiminde bulunmamışlar ve ayrıca rejimin siyasal hayatında da önemli bir rol almamışlardır. Komünist devletlerde ve daha da küçük ölçekte ise Çin Cumhuriyeti'nde askeriyedeki subayların çoğu, yönetici partiye mensup kişilerdi, parti hücreleri ve örgütleri askeri hiyerarşinin içine nüfuz etmişti ve partinin üst organları tıpkı diğer politikaların olduğu gibi askeri politikaların da belirleyicisiydiler. Bu rejimlerin yerine geçen demokratik devletlerde karşılaşılan problem, öncelikle partiyi ordudan ayırmak ve sonrasında da ordunun tek partiye bağımlılığının yerine, demokratik birçok parti sistemine bağımlılığını tesis edebilmektir (Huntington, 1996: 225).

Ülke iktidarını kendi arzularıyla bırakmış olan askeri rejimleri izleyen demokratik rejimler de farklı birçok sorunla karşılaşmışlardır. Bunların karşısına, demokratikleşmeye karşı olan yabancılaştırılmış ve hoşnutsuzluğa kapılmış subayların yapabileceği darbelerden ziyade, demokratikleşmeyi mümkün kılmış olan askeri liderlerin devam eden iktidar ve nüfuzu çıkmıştır. Aslında bu askeri liderler, iktidarı elden bırakmak için kendi şartlarını belirlemişlerdir. İktidara gelen yeni demokrasinin seçilmiş liderlerinin sorunu ise, ordunun iktidar ve ayrıcalıklarını, anayasal bir demokrasinin işleyişiyle bağdaştırılabilmektir. Nitekim Türkiye, Brezilya, Portekiz, Şili, Nikaragua ve diğer ülkelerdeki güçlü askeri kurumlar, anayasal bir demokraside “anormal” addedilebilecek iktidar ve imtiyazları, geçiş sonrası dönemde de sürdürme girişimlerinde bulunmuşlardır. Öncelikle, kamu düzenini ve ulusal güvenliği sağlama, “cumhuriyetin kurumsal düzeninin güvencesi olma (Şili)” veya “devrimin kazanımlarını koruma (Portekiz)” sorumluluğunu orduya devreden özel hükümlerin anayasaya konulmasında ısrarcı olmuşlardır. İlgili hükümlerde zımnen var olan şey, bu sorumlulukların yerine getirilmesini sağlamak amacıyla askeri liderlerin kendi inisiyatifleriyle siyasete müdahale edebilecekleri ve eyleme geçebilecekleriydi (Huntington, 1996: 231).

İkinci olarak, çeşitli durumlarda askeri rejimin eylemleri, geri dönülmez bir duruma getirilmiştir. Örneğin Türkiye’de ordunun 1980-1983 yılları arasındaki yönetimi süresince çıkardığı 631 kanunun değiştirilemeyeceği veya eleştirilemeyeceği kararı alınmış ve sıkıyönetimi kaldırma yetkisi de silahlı kuvvetlerin başındaki kişiye verilmiştir (Huntington, 1996: 231).

Üçüncü şekil olarak, bazen askerlerin hâkim olduğu yeni yönetim kurumları oluşturulmuştur. Örneğin, Portekiz anayasası uyarınca, hükümete danışmanlık etmek ve kanunların anayasaya uygunluğunu değerlendirerek karar vermek üzere, üyeleri silahlı kuvvetlerden oluşan bir Devrim Konseyi kurulmuştur (Huntington, 1996: 232).

Dördüncü olarak, bazı durumlarda yüksek askeri komutanlar, yeni demokratik yönetimlerle birlikte önemli mevkileri üstlenmişlerdir. Mesela Türkiye’de Kenan Evren’in Cumhurbaşkanı olması gibi (Huntington, 1996: 232).

Beşinci ve son olarak çoğu zaman, askerlerin gelecekteki özerkliğini, özellikle personel ve mali işler bakımından bağımsızlığını, seçim ile iktidara gelmiş sivil yönetimlere karşı güvence altına alma girişimlerinde bulunmuşlardır (Huntington, 1996: 232).

Genellikle yeni demokratik rejimlerin, isyan etme potansiyeline sahip olan ancak zayıf ordular üzerinde denetim kurmaları, işbirliğinde bulunan ancak güçlü olan ordular üzerinde denetimlerini kurmalarına kıyasla daha kolay olagelmıştır (Huntington, 1996: 233).

SONUÇ

Tarih boyunca sivil-asker ilişkisinin temel sorunsalı siviller tarafından kontrol altında tutulamayan bir silahlı gücün siyasal alanı ele geçirmesi olmuştur. Aslında bir diğer yönüyle bu bir elit

çatışması olarak da tanımlanabilir. Bu durumunun yol açtığı olumsuzluğu birçok ülke demokrasilerini güçlendirerek aşarken, birçok ülke ise bu sorunun üstesinden gelmekte oldukça zorlanmaktadır. Farklı tecrübeler göstermektedir ki her ülkenin sahip olduğu sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel özellikleri asker-sivil ilişkilerini belirleyen temel etkenlerdir. Bu çerçevede yukarıda da belirttiğimiz üzere bunların en başta gelenleri ordunun disiplinli bir örgütlenme oluşu, farklı değerler sistemine sahip oluşu, aldığı eğitim, beslendiği ideoloji vb unsurlar bu ilişkinin talî belirleyicilerini oluşturmaktadır.

Demokrasi için en büyük tehlike seçimle işbaşına gelmiş siyasi iktidarların, silahlı bir güç tarafından iktidardan indirilmesi veya indirilme tehdidi altında bulunmasıdır. Yani literatürdeki adıyla “praetoryanizm” tehdidinin varlığıdır. Aslında praetoryanizm tehdidi demokrasinin kurumsallaşması ile ilgili bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Esas işlevi ülkeyi dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı korumak olan, bu görevini de yerine getirirken, sivil hükümetlerin denetim ve kontrolünde olması gereken silahlı kuvvetlerin siyasi alana müdahalesi demokratikleşme için oldukça önemli sorunlara neden olabilmekte, demokrasinin ülke içindeki kurumsallaşmasını engellemektedir. Böylece kaynağını halkın iradesinden almayan bir yönetim şekli doğmakta bu da beraberinde siyaset yapma konusunda önemli meşruluk problemleri doğurmaktadır.

Demokrasinin tam anlamıyla hayata geçirilmesi, askerler ile siviller arasındaki ilişkinin dengeli ve tutarlı bir zeminde seyretmesi ile mümkündür. Aksi bir durum, başta özgürlüklerin yaşanması ve korunması olmak üzere, demokrasinin sahip olduğu tüm erdemlerin ortadan kaldırılmasına ve otoriter hatta totaliter rejimlere geçişi kolaylaştıracaktır. Bunu engellemenin en önemli yollarının başında demokrasi bilincinin gelişmesi ve silahlı kuvvetler üzerinde sivil denetim yollarının kurulabilmesidir.

KAYNAKÇA

- Aron, Raymond (1973), *Toplum Bilim Düşüncesinde Ana Akımlar*, Ağaç-ış Matbaası, Ankara.
- Arslan, Rıza (2010), *Elitizm Teorisi ve Teorisyenleri*, Dora Yayınları, Bursa.
- Arslan, Ali (2009), *Elit Sosyolojisi*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Beetham, D. ve Boyle, K. (2005). *Demokrasinin Temelleri* (Çeviren: Aslıhan Zeynep Kopuzlu). Ankara: Adres Yayınları.
- Beriş, H. E. (2006). Ordu ve Siyaset. Mümtazer Türköne (Ed.), *Siyaset* (6. Baskı) (ss. 413-450). Ankara: Lotus Yayınları.
- Bottomore, Tom B. (1993), *Elites and Society*, Routledge Pub., London
- Dahl, R. (2001). *Demokrasi Üstüne* (Çeviren: Betül Kadioğlu). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Erdoğan, M. (1998). *Liberal Toplum Liberal Siyaset* (2. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset* (Çeviren: Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yılmaz ve diğerleri) Buğra Kalkan (Ed.), Ankara: Liberte Yayınları.

- Huntington, S. P. (1996). *Üçüncü Dalga* (Çeviren: Ergün Özbudun). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Huntington, S. P. (2004). *Asker ve Devlet-Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti* (Çeviren: K. Uğur Kızılaslan). İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Mills, Wright (1974), *İktidar Seçkinleri*, (Çev: Ünsal Oskay), Bilgi Yayınevi, Ankara.
- İnsel, A. (2004). Bir Toplumsal Sınıf Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (Der.), *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Öke, M. K. (2002). *Küresel Toplumda Dışlanan Demokrasi Din-Ordu Gerilimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tocqueville, Alexis (1994), *Amerika'da Demokrasi*, (Çev: İhsan Sezal ve Fatoş Dilber), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Weber, M. (2003). *Sosyoloji Yazıları* (Çeviren: Taha Parla). İstanbul: İletişim Yayınları.